

השתקפות מאבקה של קהילה יהודית בגילגולי ספר סובייטי

בשנת 1948, 4 שנים לאחר חיסול גיטו קובנה, פירסמו שני מחברים צעירים, יוצאי גיטו זה, מונוגרפיה על הגיטו ומאבקה של המחתרת האנטי־פאשיסטית בו.

חשיבותו של ספר זה¹, הכתוב אידיש בתעתיק הפונטי, כאחד מן הספרים הבודדים שהופיעו בברית־המועצות סמוך להפסקתה הכמעט־מוחלטת של הספרות היהודית שם, נבעה מהטעמים הבאים:

(א) ראשוניותו בנושא זה בכלל² ובברית־המועצות בפרט; (ב) הסתמכותם של המחברים, במידה ניכרת, על חומר ארכיוני ובין השאר על תעודות מהמוזיאון היהודי בוויילנה. שהיה עדיין קיים אז.

בצורה קולעת למדי הגדיר ספר זה ל. גרפונקל, מי שהיה סגן יו"ר האלסטטגראט (יודנראט) בגיטו קובנה, לאמור: „מצוי בספר חומר רב למדי אך הוא כתוב ברוח מגמתית־תעמולתית, וכל הרקע של ההליכה אל הפארטיזנים מסולף לגמרי. לפי מחברי הספר, המניע היחיד להצטרפות האנשים אל התנועה הפארטיזנית, היה, נאמנותם לאבי העמים' (סטאלין) ולתורתו. האספקט של הטראגדיה היהודית בתנועת הפארטיזנים טושטש לגמרי. ייתכן שדברים רבים נכתבו בידי המחברים שלא ברצונם. בכל זאת מעניין שגם בספר זה הודגשה העזרה הכבירה שקיבלה התנועה הפארטיזנית מן ה„אדמי־ניסטרציה" של הגיטו, כלומר מן האלסטטג־ראט, משטרת הגיטו, ומהנהלת, בתי־המלאכה הגדולים”³.

אכן, למרות שמקום הוצאתו־לאור של הספר ומעמדם העדין של המחברים השפיעו בלי ספק על עיוותים מסוימים של התיאורים והעובדות, הרי זכה הספר, הודות לטעמים הנ"ל, לתפוצה ניכרת. יתר על כן, גם מחקרים מאוחרים יותר בנושא זה, הסתייעו בו כמקור לא מבוטל של הנתונים וחומר אוטנטי חשוב ביותר (כגון „תולדותיה של המחתרת" מאת א. צ. בראון וד. לוין — ירושלים, תשכ"ב).

חלק ניכר מתוך הספר אף תורגם לעברית וראה אור בקובץ „הם היו רבים" בעריכת בנימין וסט (תל־אביב, תשכ"ב).

מתוך הקדמת המחברים לספר וכן מתוכנו, ניתן לעמוד על אחד המניעים העיקריים לחיבורו, דהיינו: הנצחת זיכרו ותיאור עלילותיו ותורמתו העצומה לתנועת המחתרת בגיטו קובנה של אחד ממקימיה ומפקדיה הדגולים, הלוא הוא חיים ילין. שדמותו ואישיותו הנערצת הפכו לאגדה עוד בחייו.

שני המחברים אשר האחד מהם הוא אחיו של ילין והשני חברו הקרוב, מילאו אכן יעודם לגבי זיכרה של אישיות זו בכל מאודם. אך כפי־הנראה גם לא בלי אישור או הסכמה כלשהי מצד המוסדות הסובייטיים המוסמכים. אישור לסברה זו ניתן לראות בעובדת הזכרת שם ח. ילין, עשרות פעמים בספר וכן בעובדה שתיאור תולדותיו ועלילותיו בגיטו ומותו הטראגי (הוא חתך את ורידי ידיו בחוצות העיר קובנה, כאשר, לאחר חילופי יריות, נשאר ללא תחמושת), משתרעים על כ־10% מדפי הספר. כמו־כן מופיעה תמונתו פעמיים. לעובדות אלו משמעות רבה בהיסטוריוגרפיה הסובייטית, כאז כן עתה, המרמזות על יחס חיובי אל הנושא המסויים, ובמקרה שלפנינו — אל חיים ילין. ואין תימה בכך. שהרי בנוסף לתפקידו כראש המחתרת הקרבית בגיטו קובנה, מונה „ולאדאס" (כינוי המחתרתי של חיים ילין) סמוך למותו כמזכיר שני של הוועד המחתרתי העירוני של המפלגה הקומוניסטית הליטאית בקובנה. זאת ועוד, לאחר סיום מלחמת־העולם השנייה (2 ביולי 1945) הוענק לחיים ילין (פוסט מורטום) עיטור „מלחמת המולדת", דרגה ראשונה, על־ידי נשיאות הסובייט העליון. בשנת 1969, 21 שנה לאחר הופעתו לראשונה, הוצא הספר מחדש בברית־המועצות (בווילנה), בשם דומה, הפעם בשפה הליטאית.⁴ ברם, הוכנסו בו שינויים

משמעותיים בתוכנו ובצורהו, שינויים שבמקצתם יפורטו להלן.

בהקדמתו לספר, מתעלם פ. שטאראס, צנחו לשעבר וכיום אחד ההיסטוריונים הידועים בליטא, בנושא הלחימה האנטי־נאצית — מכל וכל מחיים ילין, אך מציין את השיבות המאורע, בעיקר מהבחינות הבאות: הוכחה לתפקידה המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בהקמת המחתרת ובאירגונה; הוגמה לגופו הבינלאומי של המאבק האנטי־נאצי, כש, ליטאי ורוסי ופולני ויהודי לחמו שכם אחד נגד האויב המשותף; הפרכת הפירסומים המסור־לפים על גיטו קובנה, „המופיעים בארצות הקאפיטאליסטיות“; בהן הפרשה „מוצגת מנקודת ראות בורגנית לאומית: שהרי אליבא דשטאראס, למחברי פירסומים אלה „אין מידע מספיק על החומר הארכיוני העצום שנצטבר לאחר המלחמה“.⁵

ואכן, השינויים שבוצעו במהדורה הליטאית לעומת זו שבשפה האידית מלפני 21 שנה, הינם רלבנטים במידה לא קטנה לאמור בהקדמה המבטאת בליספק את עמדת הקו הרשמי ב־1949 לגבי מקומם של היהודים בלחימה האנטי־נאצית. עם זאת ניתן להבחין בלבטים של המחברים ובמעצורים, שקיבלו ביטוי מסויים גם בטיב אותם השינויים, מהם כנראה לא היה מנוס.

השינוי האופייני מבהינה זו מתייחס לנושא חיים ילין ובעיקר לגסיבות מותו הטראגי, על כל המשמעות שהדבר עלול לעורר. בקשר לכך יצוין שזו תקופה ארוכה מעוררת תשומת־לב העובדה שב־היסטוריוגרפיה הסובייטית־ליטאית על הלחימה האנטי־נאצית, בה גם הועלה, אמנם תוך הגבלה מסויימת, זיכרם של לוחמים יהודיים — פסחו בצורה כמעט שיטתית על שמו של גיבור גיטו קובנה, חיים ילין. ממקורות הקרובים למוסדות המחקר ההיסטורי ברפובליקה הסובייטית הליטאית הודלה יחד עם זאת רמז שבתעודות הנאציות נתגלו הוכחות מסויימות שיש בהן כדי להחשיד את חיים ילין (לאחר שגלכד פצוע אנושות על־ידי הגיסטאפו) בשמץ של הסגרת סודות או בדומה לכך. תעודות אלו מעולם לא הוצגו לפירסום. אמנם שמורות שונות על ימיו האחרונים של חיים ילין בשבי הגיסטאפו היו ידועות עוד בגיטו וכמה מן הגירסאות אף פורסמו בהיסטוריוגרפיה היהודית.⁶ אך עם

זאת עוררה בשעתה ההדלפה האמורה תמיהה,⁷ שכן, במידה שניתן היה לבדוק אותה לא עמדה במבחן הביקורת ההגיונית והעובדתית.

כך למשל, ניתן לטעון שלכידתו של חיים ילין היתה מהצעדים האחרונים בהם נקטו השלטונות הנאציים נגד המחתרת בגיטו קובנה ובשום אופן לא תחילתה של שרשרת גילויים אשר היתה גוררת אחריה צעדים מתאימים, כפי שהדבר קרה בדרך־כלל לאחר הסגרת סודות של אירגון או מחתרת. מכל מקום, לא ידוע על מאסרים שבוצעו בעקבות לכידתו של ילין.

על קיצו של ילין סיפרו המחברים במהדור־רתם הראשונה לא יותר מאשר: „הם (אנשי הגיסטאפו) מוצאים אותו כשוורדי ידיו חתוכים וגרגרתו שסועה“.⁸ ואילו במהדורה השניה מושלמת הפרשה בקטע הבא: „ההיסטוריסטים לא רצחו מיד את ח. ילין, הם, כנראה, אף לא תפסו מי נפל לידיהם. תוך רצון להטעותם ולטשטש עקבות, הציג עצמו ילין בשם בדוי וסילף פרטים נוספים על עצמו. אנשי הגיסטאפו, בחושדם שלכדו בכל זאת לא פעיל־מחתרת רגיל מן השורה, ריפאוהו וניסו באמצעים שונים להציל מפיו ידיעות המעניינות אותם, אם באמצעות עיניים, אם תוך התנהגות טובה בצורה מיוחדת ואם בפרובוקאציות שונות. הטראגדיה של חיים ילין בימיו האחרונים טעונה ניתוח מדויק.“⁹ (ההדגשה שלי ד.ל.).

על אף העובדה שגם במהדורה הליטאית החדשה, של 1969, משתרעים התיאורים וההערות המוקדשים לח. ילין על פני מספר קטעים, הרי הסיפא של הקטע המובא לעיל מרמז על הסתייגות העשויה להאפיל על כל הנאמר לזכותו. אסמכתא נוספת להנהגה זו ניתן לראות בהיעדר הקטעים מהמהדורה הראשונה, אשר הזכירו דבר מינויו למזכיר שני של הוועד העירוני בקובנה והעיטור שהוענק לו על־ידי הסובייט העליון; בהשמטת תמונתו עם כתובת מתאימה במה־דורה הראשונה.¹⁰ היעדר תמונתו בולט עוד יותר על רקע העובדה שבמהדורה השניה רב מיספר התמונות מאשר במהדורה הראשונה. ולא עוד אלא שכאן מופיעה גם תמונתו של הקומוניסט הליטאי פ. מאלנ־אוסקאס, מנהיג קבוצה מחתרת, שנפגע

מחתרת ופארטיזנים, טוראים כמפקדים, שיצאו לאחר המלחמה את ברית-המועצות בדרכים שונות. יתר על כן, אפילו במקרה אחד, כאשר אחד המזכירים במהדורה ראשונה, י. שיניוק, שהשתתף במעשה חבלה¹⁷ עלה בשנות ה-50 לישראל, שוב אינו מוזכר במהדורה השנייה.

בשתי המהדורות גם יחד הוקדשו פרקים מיוחדים, בהם מוקעים המוסדות הפנימיים של הגיטו. בשתייהן מוצג המנגנון הפנימי של הגיטו כמיבנה ביורוקרטי בו התפתחו „מוסדות שונים עם מחלקות מישנה, מנהלים וסגני מנהלים, עוזרים ומפקחים”¹⁸. מנגנון זה מאויש ב„עסקנה” היהודית מימי ליטא הבורגנית: „חרושתנים לשעבר, סוחרים גדולים וכלי-קודש”. בשתי המהדורות מואשמים הללו בשחיתות כלכלית ומוסרית ובהענקת טובות-הנאה למקורביהם על חשבון סיבולתיהם של ההמונים בגיטו. כזו נרמזת ההאשמות בצורה זו או אחרת על שיתוף-הפעולה עם השלטונות הנאציים. אם כי ההאשמות הקונקרטיות מוטחות, שמית, דווקא על 2 אישים שלא השתייכו לחוגי האלטסטטן ראש ומוסדותיו. ברם, באותו הקשר מודגש גם התפקיד החיובי שמילאו אנשי המנגנון בגיטו ובעיקר השוטרים היהודיים. בהשגת מידע חיוני על אירועים גורליים בגיטו וריכוך סיבלם של פרט זה או אחר. במיוחד צוינו לשבח שמותיהם של ראש משטרת הגיטו היהודית, משה לוין, כמה מקציניו וכן אישים מחוגי האלטסטטנראט — כולם כאחד ציונים פעילים ומוכרים בציבור.

בספר בולטת הכתירה הקיצונית בין המגמה להוקעה כללית של שלטונות הגיטו לבין מאזן העובדות החיוביות והשליליות המובאות באותו הקשר ובהמשך. עם זאת מתקבל רושם שבמהדורה השנייה צומצם קצת הפער בין עמדות סותרות אלו, בעיקר על-ידי שינויים והשמטות בטקסט. כך למשל, הושמט לגמרי הקטע הבא: „על הזירה של מוסדות הגיטו מופיעים קארייריסטים חסרי עקרונות, מסוגו של אברהם גולוב, המזכיר הכללי של האלטסטנראט, והחלו עורכים סעודות על חשבון הדם היהודי בשעת מגיפה. בין תקיפי הגיטו תפס מקום מיוחד בנו ליפצה — איש אמונם של הגיטטאפו; הוא גם ביקש לפקוח עין על המוסדות השונים של הגיטו, במיוחד האלטסטנראט, אשר כלפיו לא

במארב אנשי גיטטאפו; עליו נאמר: „הוא הובל פצוע קשה לבית-חולים ושם נפטר כעבור זמן קצר”¹¹. על מאליואוסקאס זה ידוע ממקורות נאציים שנתגלו, שלפחות בשלבים מסוימים שיתף פעולה עם שלטונות הכיבוש¹².

כאן המקום לציין שאין זה המקרה היחיד בו החוגים הפוליטיים של ליטא הסובייטית נוהגים איפה ואיפה באנשים שניספו במאבק האנטי-נאצי בנסיבות לא ברורות. דוגמה מוחשית למקרה בולט נוסף אנו מוצאים בנסיון להטיל דופי באיציק ויטנברג, מפקד אירגון המחתרת פפ"א בגיטו וילנה, שהוסגר לידי הגיטטאפו ונמצא מת למחרת¹³.

נושא אחר שללא-ספק גרם אף הוא התלבטויות לא מעטות למחברים, בשתי המהדורות גם יחד, הוא היחסים הפנימיים בגיטו. בין אירגון המחתרת הקומוניסטית לבין אירגונים ציוניים מצד אחד ובין האירגונים המחתרתיים המאוחדים במסגרת אחת לבין השלטונות היהודיים בגיטו, מצד שני.

בעוד אשר במהדורה הראשונה מוזכרת פעילות של „מפלגות בורגניות וועיר-בורגניות” בגיטו, אשר רק תחת לחץ המאורעות ודרישות חבריהן מהשורה, זנחו את דביקותם ברעיון הגנת הגיטו. התקרבו לקומוניסטים והקימו מסגרת לשיתוף-פעולה טכני וצבאי¹⁴. הרי במהדורה השנייה הושמטו עובדות אלו לגמרי. „פתרון” דומה נקטו גם לגבי „ההכנות להגנת הגיטו” שתוארו על כל פרטיהם במהדורה הראשונה, כולל ציטוט (לפי תעודה מהמוזיאון היהודי בוילנה) פקודת התראה בנושא זה¹⁵. אין לדעת אם הסיבה להשמטה היא בריזיה של המוסדות המפגלגתיים ב-1969 כלפי התפיסה של הגנת הגיטו, שאומצה בשעתה גם על-ידי הקומוניסטים בגיטו (מבלי לוותר על היציאה ליער) או בעובדה שבסוף פקודת ההתראה המצוטטת הנ"ל מוזכר שמו של „המצביא הגאוני — החבר סטאלין”.

במידה שמוזכרים שמות של חברי „כיתות לאומניות” שהפכו ללוחמים מסורים ועזים, הרי הם שמותיהם של אנשי החלוץ הצעיר ובית"ר, שניספו תוך מילוי תפקידם ואינם עוד בין החיים, כגון ש. מורדקובסקי, א. מאנייס-קיו, א. פיירשטיין וי. קאוה¹⁶.

נשק ההשתקה או העלמת-השמות הופעל בשתי המהדורות, בעיקר לגבי אותם חברי

היה אז לגיטימאפו כל אמון והעריכוהו כמסד המייצג את האינטרסים של היהודים והמשחק משחק כפול וממלא תפקיד דו-צדדי.¹⁹ (ההדגשה שלי — ד. ל.).

במהדורה הליטאית הושמטו מהפרק האמור שמות האישים הציוניים מחוגי האלטסטנראט, אשר סייעו בצורה פעילה למחתרת. מקצתם של שמות אלה הועברו למקום אחר בספר. עם זאת שונה בפרק זה הקטע המאשים „סתמית“ את אנשי שלטונות הגיטו בנוסח אחר, הניתן לפירוש לקולא, לאמור: „רוב רובם של עובדי המינהל בגיטו, כנראה גם מבלי שרצו בכך, שיתפו פעולה עם הכובשים“.²⁰

שינוי הגישה לפולחן האישיות משתקף במהדורה השניה, לא רק בהשמטת שמו של סטאלין אלא אף ב„תיקונים“ מילוליים. כך למשל, אליבא דמהדורת 1948, הכריזה לוחמת-המחתרת בריינה בלושטיין, בשעה שהנאצים הובילו למקום הוצאתה להורג בירייה: „אומץ חברי! סטאלין מוביל לנצחון!“ ואילו לפי הגרסה של 1969: „חברינו ינקמו, מוות לכובשים! תחי ברית המועצות!“

בניגוד למצב הפנימי בגיטו, המתואר כאמור, תוך נימה ביקורתית, הרי מוצגים ההווי והיחסים הפנימיים ביחידות הפארטיזניות ביערות ליטא, באור של אחוות-עמים וסולידאריות בין היהודים מגיטו קובנה לבין חבריהם לנשק, הלא-יהודים. במהדורה הליטאית נוספו עם זאת 2 קטעים המרמזים על הבעייתיות של הצטרפות יהודים ליחידות הפארטיזנים.

בקטע אחר מודגשת תרומתו של החבר זימאן, הוא המפקד העליון של הפארטיזנים בדרום ליטא, ה„נותן הוראה לשלוח מקובנה ומגיטו קובנה, ליערות רודניקי, עד כמה שאפשר יותר אנשים הרוצים ללחום“.²²

מאידך מובא מקרה אחד, כשלוחמי הגיטו הצליחו להתקשר עם פארטיזנים (לא יהודים) מהיחידה „יורא“ אלא שלמרבית הצער הם לא יכלו לקלוט או אנשים מחוסרי נשק.²³ מלבד השינויים המהותיים בתוכן, שבחלקם הובאו לעיל, בולטות במהדורה השניה תוספות המבוססות רובן ככולן על חומר שכבר פורסם בעקבות המשפטים של פושעי-המלחמה בגירנברג ובמקומות אחרים. הציטוטים ממקורות אלה ומתעודות יהודיות שהיו

פעם במוזיאון היהודי בוויילנה ואשר כיום הינם גנוזים בארכיון הממלכתי והמפלגתי של הרפובליקה הליטאית, מוזהים בהערות שוליים בציונים ביבליוגרפיים וארכיוניים מפורטים. כמורכב נוספו במהדורה זו תמונות רבות מאוד. חלקם מועתק מפירסומים אחרים וביניהם כאלה שהופיעו מחוץ לבריה"מ.

לאור מימצאי ההשוואה החלקית שהובאו לעיל, על שתי המהדורות של ספר זה, מסתבר שעל אף ההתלבטויות של החוקרים ואולי הודות להם, המהדורה הליטאית משנת 1969 שקולה ומאוזנת יותר מזו שבשפת אידיש שמלפני 21 שנים. קביעה זו אינה מתעלמת אמנם מהשינויים הפוגמים באמת ההיסטורית אלא שיש לקחת בחשבון מצד אחד את הנסיבות המיוחדות של מקום הפירסום וגם את העובדה שהשינויים הללו הם שוליים. ההתקדמות החיובית לעומת המהדורה הראשונה, הן בתוכן והן בצורה, היא על כן יחסית בלבד, אך גם אינה בלתי-ראויה לברכה.

הערות

1. מ. יערליב, ד. געלפערן, „פארטיזאנער פון קאונאסער געטא“ (פארטיזנים מגיטו קובנה), „עמעס“, מוסקבה, 1948, 167 עמ' להלן: פארטיזאנער.
2. אמנם אותה שנה, חודשים מספר לאחר מכן, הופיע ספרו של יוסף גאר (להלן: גאר), „אומקום פון דער יידישער קאונע“, מינכן, 1948, אלא שנושא המחתרת והפארטיזנים שבגיטו קובנה, תופסים מיספר עמודים בלבד.
3. ל. גרפונקל, „קובנה היהודית בחורבנה“, ירושלים, תשי"ט, עמ' 168, הערה 4 (להלן: גרפונקל).
4. (גיטו קובנה ולוחמיו) להלן: יילינאס.
5. יילינאס, עמ' 5.
6. גאר, עמ' 227. והשווה גרפונקל, עמ' 171.
7. „גרישה“, אחד מחברי המפלגה הקומוניסטית בגיטו וילנה, שלחם כפארטיזן ולאחר המלחמה היה מעובדי המוזיאון היהודי בוויילנה, מספר שהדבר נודע לו בליטא ב־1958, מפי פונקציונר יהודי, פעיל במפלגה הקומוניסטית. הלה ביקשו שבמידה וההדלפה תגיע לישראל, להפ-

השתקפות מאבק בספר סובייטי

- ברג, בשעה שאין כל הוכחה שהוא אמנם נרצח על-ידי הנאצים. ייתכן אפילו, טען, שהוא נמצא בישראל. עדות גרישה, עמ' 103-104.
14. פארטיואנער, עמ' 62.
15. שם, עמ' 63-65.
16. יילינאס, עמ' 80.
17. פארטיואנער, עמ' 41.
18. פארטיואנער, פרק: „ארום די קלאסן-סטירעס אין געטא" (אודות הבדלי-המעמדות בגיטו קובנה), עמ' 56: יילינאס, „השלטון העצמי" של הגיטו, עמ' 84.
19. פארטיואנער, שם, עמ' 58; על תפקידו של א. גולוב בגיטו קובנה, ראה: גאר, עמ' 299; על ליפצער — שם עמ' 114-116.
20. יילינאס, עמ' 85.
21. פארטיואנער, עמ' 124.
22. יילינאס, עמ' 113, במהדורה הקודמת (עמ' 80). במשפט זה לא קיימת התור-ספת — „עד כמה שניתן יותר". תוספת זו באה כנראה מתוך כוונה לטהר את זימאן זה מההאשמות שרווחו נגדו בחוגים שונים בציבור היהודי על שהגביל בתירוצים פורמאליים את בואם של היהודים ליער. ראה א. צ. בראון. ד. לוי, „תולדותיה של מחתרת", ירושלים, 1962, עמ' 197; 200.
23. יילינאס, עמ' 177.
- ריכה מאחר ואין אמת בדבר. על נסיון מצד השלטונות לשכנע מפקד פארטיוני ליטאי בכיר להצטרף למסע תעמולתי זה, נגד חיים ילין ואחרים, שמע גרישה מפי האיש עצמו. מסקנתו של גרישה שבמידה ואכן קיימות תעודות מרשיעות כנ"ל, הרי הן זוייפו בתקופת משפט הרופאים ומאז לא הושמדו. מכון ליהדות זמננו, ירושלים, תיעוד ב"פ, עדות „גרישה", מס' 12/108, עמ' 101-105.
8. פארטיואנער, עמ' 120.
9. יילינאס, עמ' 168.
10. פארטיואנער, עמ' 120. הכתובת שמתחת לתמונה זו: „חיים ילין, המנהיג של האירגון הקרבי מגיטו קובנה (צולם בגיטו בקיץ 1942)", שם, שם.
11. יילינאס, עמ' 58.
12. ראה מיקרופילם, ארכיון ייו"א. ניר-יורק, והשווה: שרה נשמית, „בין שיתוף-פעולה למרי", דפ"ם לחקר השואה והמרד, סידרה שניה, מאסף א', בית לוחמי הגיטאות, 1969, עמ' 177. הערה 25.
13. בעת ש„גרישה" (ראה לעיל הערה 6) נחקר על-ידי חבר מרכז המפלגה הקומוניסטית הכלל-סובייטית — שאפקון — אודות פעילות מנהיגים לשעבר מפפ"א, נתגלגלה השיחה על ויטנברג. החוקר התרעם על שבית-הרושת מסויים בוויילנה כונה אחרי המלחמה על שמו של ויטנ-

Dr. CHAIM SHAMIR — of the Tel Aviv University, publishes a collection of records reflecting The Anti-semitic propaganda methods used by the Weltdienst, a German organization for spreading antisemitism in some European countries.

Dr. DOV LEVIN reviews two books: one, by Dr. Mark Dvorecki, on the subject of concentration-camps in Estonia; the other — a history of a Jewish community in the Soviet Union.